

СМЕРТНА КАРА: ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ СКАСУВАННЯ ЧИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

THE DEATH PENALTY: THE ISSUE OF THE EXPRESSIVENESS OF CANCELLATION OR IMPLEMENTATION

Рябченко Т.О., к.ю.н.,
старший викладач кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права
Сумський державний університет

Кучмістенко О.В., студентка I курсу
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Перша згадка про позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари має місце у Зводі законів вавилонського царя Хаммурапі. У сучасному світі, незважаючи на зростаючі темпи процесів глобалізації та демократизації, деякі країни продовжують практикувати покарання у виді смертної кари. Численні міжнародні договори, спрямовані на забезпечення повноцінного дотримання прав людини, забороняють використовувати цей вид покарання як такий, що принижує честь і гідність людини, знецінює повагу до життя громадянина сучасної держави.

У статті здійснено аналіз інституту смертної кари та його місця у системі покарань зарубіжних країн, зокрема КНР і США. Основна частина дослідження присвячена систематизації та узагальненню науково-методологічних підходів щодо доцільності скасування чи запровадження смертної кари у сучасному світі. Автори статті акцентують увагу на способах виконання покарання у виді смертної кари, що практикуються у розглядуваних країнах. Як свідчить зарубіжний досвід, мета призначення смертної кари за вироком суду часто залишається юридично не визначеною. З'ясовано, що в умовах утвердження правової, демократичної держави покарання не має на меті завдати фізичних страждань чи принизити людську гідність, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як базові права вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини, а отже, не можуть бути скасовані.

Наведено результати соціологічних опитувань, які відображають ставлення громадськості до практики застосування смертної кари в окремих країнах. Проаналізовано статистичні дані щодо впливу досліджуваного виду покарання на рівень злочинності в країні. Охарактеризовано й узагальнено аргументи прихильників і противників інституту смертної кари, адже порушені авторами питання залишатимуться дискусійними, актуальними доти, доки зростатимуть кількісні й якісні показники особливо тяжких злочинів.

Ключові слова: покарання, вид покарання, смертна кара, виконання смертних вироків.

The first mention of the taking of human life by the state through the death penalty has a place in the code of laws of Babylonian king Hammurabi. In the modern world, despite the growing pace of globalization and democratization, some countries continue to practice punishment in the form of the death penalty. Numerous international instruments aimed at ensuring full respect for human rights, prohibit the use of the death penalty as such that demeans the honor and dignity of the person, undermine the respect for the life of the citizen of a modern state.

The article presents the analysis of the death penalty and its place in the system of punishments of foreign countries, particularly China and the United States. The main part of the study is devoted to systematization and generalization of scientific-methodological approaches regarding the desirability of abolition or introduction of the death penalty in the modern world. The authors focus on the ways of execution of punishment of the death penalty, as practiced in countries under consideration. As evidenced by international experience, the purpose of the death penalty by sentence of the court is often not legally defined. It is found that in the conditions of approval of a legal democratic state punishment is not intended to cause physical suffering or to humiliate human dignity, the inalienable right of every person to life is inseparably linked with its right to human dignity. As the basic rights, they stipulate the realization of all other rights and freedoms of man and therefore cannot be canceled.

The results of opinion polls reflect the public's attitude to the use of the death penalty in some countries. Analyzed statistical data on the impact of the studied form of punishment for the crime rate in the country. Described and summarized the arguments of supporters and opponents of the death penalty, as raised by the authors of the issues remain controversial, current, until, yet will grow, quantitative and qualitative indicators of particularly serious crimes.

Key words: punishment, type of punishment, death penalty, execution of death sentences.

Постановка проблеми. Не одне десятиліття гуманність застосування смертної кари породжує запеклі дискусії. Підходи до вирішення зазначеного питання можуть базуватися на політико-правових поглядах або на морально-релігійних цінностях, але у будь-якому випадку регламентація покарання у виді смертної кари у кримінальному законодавстві ряду зарубіжних країн викликає неоднозначні відповіді.

Стан наукової розробки. Дослідженню смертної кари як виняткового виду покарання присвячені праці таких правознавців, як М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, В. Ф. Бойко, О. М. Джу́жа, М. І. Карпенко, Б. О. Кирись, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Н. М. Михальська, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музика, П. П. Музиченко, Є. С. Назимко, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій та ін.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду застосування покарання у виді смертної кари, систематизація науково-методологічних підходів щодо доцільності запровадження чи скасування смертної кари у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. У 2019 році за даними міжнародної організації Amnesty International, яка виступає проти смертної кари за будь-яких обставин і, як наслідок, за повне її скасування, було зареєстровано 2307 винесених смертних вироків, що порівняно з 2018 роком свідчить про незначне зменшення [1]. Водночас така статистика є лише приблизною і фактичні показники можуть бути вищими, адже інформація щодо кількості смертних вироків у Китаї, як відомо, вважається державною таємницею, хоча час від часу відповідні дані надходять із офіційних джерел. За різними оцінками, щорічно у КНР приводять у виконання від 2 до 7 тис. смертних вироків.

На законодавчому рівні чи на практиці понад 70 % країн світу не застосовують смертну кару. Зауважимо, що міжнародне право не забороняє застосування найвищої міри покарання, проте більшість сучасних країн визнають це порушенням прав людини.

Міжнародна спільнота сформувала механізми, що забороняють застосовувати смертну кару, зокрема:

• Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, спрямований на скасування смертної кари;

• Протокол № 6 до Європейської конвенції з прав людини, що стосується скасування смертної кари та Протокол № 13 до Європейської конвенції з прав людини, що стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин;

• Протокол до Американської конвенції про права людини щодо скасування смертної кари [1].

Смертна кара – це покарання чи милість по відношенню до людини, яка порушила закон тієї чи іншої держави у найтяжчій формі? До чого прагне держава, практикуючи даний вид покарання? Чи існують проблеми смертної кари? Чи гуманно застосовувати вищу міру покарання за злочини, що скоїла людина? Наведені питання є більш філософськими.

Давньокитайський мислитель Конфуцій намагався пояснити сутність смертної кари у Китаї. Щодо застосування страти до злочинців Конфуцій зазначав: «Ви керуйте, навіщо ж вдаватися до вбивства? Якщо Ви побажаєте бути добрим, то і народ буде добрим. Чесноти благородного чоловіка – це вітер, а якість низької людини – це трава і вітер, що гуляє по траві, неодмінно пригинає її» [2]. Очевидно, відповісти на ці питання дозволить узагальнення практики Китайської Народної Республіки (далі – КНР) щодо застосування розглядуваного виду покарання.

Запровадження смертної кари в КНР бере свій початок ще з давніх часів. У давнину в Китаї застосовували так звану «смерть від тисячі порізів» – «лінчі» – це особливо болісний спосіб здійснення смертної кари, що полягає у відрізанні від тіла жертви невеликих фрагментів протягом тривалого періоду часу [3, с. 67]. У період правління династії Цін задія залякування людей «лінчі» застосовували у громадських місцях із великим скупченням народу.

Нині смертна кара – це найвища міра покарання за злочини, що визначена Кримінальним кодексом Китайської Народної Республіки. Довгий час страти носили показовий характер, але з 1986 року публічні розстріли заборонили. Водночас після корупційного скандалу на початку 2000-х років кілька сотень чиновників розстріляли на стадіонах у присутності великої кількості людей. На початку XXI століття у КНР продовжують виконувати смертні вироки. Як і сотні років тому держава вирішує, чи буде жити засуджений.

До 1 травня 2011 року Кримінальний кодекс КНР передбачав смертну кару за шістдесят вісім складів злочину, після внесення до нього змін 25 лютого 2011 року для тринадцяти складів злочинів економічного та насильницького характеру (зокрема, кілька складів контрабанди і шахрайства, крадіжка, навчання злочинної діяльності, таємні розкопки пам'яток давньої культури й давніх поховань) смертну кару було замінено на інші види покарання [4, с. 62–63].

Останні десятиліття відзначаються наближенням правової системи КНР до міжнародних стандартів. У 1998 році Уряд КНР підписав Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, що не був ратифікований на території держави. Зазначений документ визначає, що «право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Як виняток, у державах, які застосовують смертну кару, Пакт допускає, що «смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону». З огляду на те, що країна не ратифікувала цей Пакт, влада КНР пом'якшила санкції окремих статей Кримінального кодексу, які передбачали смертну кару (за даними джерел 2013 року «з 68 до 55»).

На 3-й щорічній сесії Всекитайських зборів народних представників 12 скликання, що відбулася в Пекіні у березні 2015 року, було попередньо схвалено низку змін до Кримінального кодексу, що передбачали скорочення

кількості злочинів, за вчинення яких застосовується смертна кара, з 55 до 46 (зокрема, контрабанда зброї й ядерних матеріалів, підроблених грошей, отримання грошей шляхом шахрайства, організація й насильницьке втягнення до занять проституцією, перешкода у здійсненні посадових обов'язків у військовій сфері, розповсюдження чуток у військовий час) [5, с. 222]. Зауважимо, що покарання у виді смертної кари не практикується у Гонконзі і Макао, а остання є практично автономною областю. Можливо, такі зміни є відправною точкою щодо повного скасування смертної кари у Китаї.

Раніше засуджених до вищої міри покарання розстрілювали, проте нині їм, як правило, вводять смертельну ін'єкцію: першу, щоб ввести людину в несвідомий стан, а другу – зупинити серце. Такий спосіб здійснення смертної кари вважають більш гуманним, до того ж і економічно вигідним.

За китайським законодавством існують два види смертних вироків: із негайним приведенням у виконання та з відстрочкою до двох років. Перший характеризується тим, що смертна кара застосовується протягом 7 днів із дня винесення вироку. Призначається виключно Верховним народним судом і тільки у випадку вчинення тяжких злочинів. Якщо ж злочинець розкається, співпрацював зі слідством, то за сукупності цих обставин наприкінці відстрочки можлива заміна смертної кари на покарання у виді довічного позбавлення волі. Безстрокове покарання за умов, визначених статтею 50 Кримінального кодексу КНР, може бути замінено на позбавлення волі на строк від 15 до 20 років. У іншому випадку, якщо підсудний не піддається перевихованню, то смертний вирок приводять у виконання.

На відміну від Сполучених Штатів Америки, де випадки застосування смертної кари оприлюднюються, а відповідні дати страт оголошуються, у Китаї діє правило, згідно з яким всі смертні вироки є конфіденційною інформацією. При цьому сім'ї осіб, засуджених до страти, дізнаються про це лише після приведення в дію смертних вироків.

Чи підтримує населення Китаю практику застосування смертної кари? Опитування, проведене Китайською академією соціальних наук у 1995 році, свідчить, що 95 відсотків китайців підтримують такий вид покарання. За результатами онлайн опитування у 2003 році близько 83 відсотки респондентів висловилися проти скасування смертної кари, але до 2008 року частка опозиції скоротилася до 67 відсотків [6]. Після відміни смертної кари за ряд економічних злочинів, у 2014 році Центром соціальних опитувань Китаю було проведено дослідження, яке показало, що 73,2 відсотки респондентів із 2,105 опитаних визнали необхідним подальше застосування вищої міри покарання щодо корупціонерів [7].

Актуальним є питання щодо впливу застосування смертної кари на зниження рівня злочинності в країні. За даними «Southern Metropolis Daily» Китай займає одну з найнижчих позицій за рівнем вбивств у світі. За свідченням Мен Цзяньчжу (глави комітету з політичних і правових питань ЦК Комуністичної партії Китаю), рівень здійснення вбивств у Китаї за 2014 рік склав 0,7 відсотків на сто тисяч жителів, що є найкращим показником у порівнянні з такими розвиненими країнами, як США, Велика Британія чи Франція [8].

КНР є світовим лідером за кількістю винесених смертних вироків, при цьому влада ретельно приховує інформацію про те, скільки саме злочинців піддаються такому виду покарання. Найбільш вірогідним є те, що протягом одного року у Китаї здійснюється кілька тисяч страт. Це приблизно п'ять з половиною страт у день триста шістдесят п'ять днів поспіль. Показово, що подібний вид покарання практикується і в індустріально розвинених демократичних державах, зокрема у США.

Історія застосування смертної кари у США бере свій початок у колоніальний період. Прийнято вважати, що практика такого покарання у Новому Світі була запроваджена колоністами з Європи. На американському континенті зазначений вид покарання вперше був застосований у 1608 році щодо капітана Джорджа Кендалла в Джеймстаун (Вірджинія). Кендалл був звинувачений у шпигунстві на користь Іспанії та страчений. У 1612 році у Вірджинії губернатором Томасом Дейлом був введений звід законів, що передбачав смертну кару навіть за незначні злочини (крадіжку винограду, вбивство курок, і торгівлю з індіанцями). Вперше страта була здійснена у 1630 році в штаті Массачусетс [9].

У 1972 році у США був введений мораторій на смертну кару, що визнана такою, яка суперечить конституції країни. Однак, у 1976 році Верховний суд США дозволив відновити винесення смертних вироків усім штатам. Після мораторію застосування найвищої міри покарання відбулося вперше лише у 1982 році в Техасі. За період 1970–2020 років у США було страчено 1518 осіб, хоча за останні два десятиліття практика застосування смертної кари значно скоротилася.

За 2018 рік у 8 штатах США було приведено у виконання 25 смертних вироків. Лідуючим («штатом смертної кари») став Техас (виконано 13 смертних вироків). На другому місці – штат Теннессі. За 2019 рік було виконано 22 смертних вироків у семи штатах, серед яких на першому місці штат Техас – страчено 9 осіб, другу позицію зайняли Алабама, Джорджія і Теннессі – по 3 вироків відповідно. За березень 2020 року показники застосування смертної кари значно зменшилися (страчено 6 осіб у 5 штатах), «лідером» знову є Техас (виконано 2 вироків) [10]. Зазначимо, що у 1964 році у Техасі вперше використана смертельна ін'єкція. Впродовж 1976–березня 2020 років у Техасі страчено 567 злочинців, що становить більше третини від загальної кількості страчених у США.

На сьогодні у США близько 2 500 ув'язнених чекають на свій вирок у так званих «камерах смерті». Особливістю застосування смертної кари у США є те, що засудженим доводиться чекати тривалий проміжок часу між вироків і його виконанням. У 2018 році з 25-ти страчених осіб лише троє чекали вироків менше 10 років.

Отже, смертна кара нині застосовується у більшості штатів США. Станом на березень 2020 року згаданий вид покарання є законним у 28 штатах США. В цілому у період 2000–2020 років 10 штатів поступово відмовилися від застосування смертної кари, останнім із них став штат Колорадо (23 березня 2020 року). Як бачимо, у США поширюється тенденція відмови від смертної кари.

На практиці смертні вироків застосовуються щодо осіб за вчинення вбивства при обтяжуючих обставинах. Кримінальне законодавство штатів США передбачає три способи (раніше їх було п'ять) страти: розстріл, електричний стілець, смертельна ін'єкція. Норми федерального закону, що регламентують порядок виконання покарання у виді смертної кари, майже не застосовуються. Кожен штат визначає коло осіб, щодо яких може застосовуватися таке покарання та способи його виконання. Право на помилування засуджених належить губернатору штату, а розгляд вироків такого роду є прерогативою Верховного суду штату і Верховного суду США.

Чи впливає застосування смертної кари у США на рівень злочинності? Як стверджує американський адвокат, директор Інформаційного центру з питань смертної кари Роберт Данхем, застосування смертних вироків ніяк не впливає на рівень злочинності в країні. За даними, що наводить Данхем, якщо в країні зростає злочинність, то вона зростає у всіх штатах, якщо її рівень знижується, – також по всій країні. Це відбувається незалежно від наявності або відсутності в якомусь штаті страти. Найчастіше, навпаки, у штатах, де є смертна кара, рівень вбивств

вищий [11].

За результатами опитування Pew Research Center, проведеного у квітні–травні 2018 року, 54% американців виступають за смертну кару щодо осіб, засуджених за вбивство, водночас 39% опитаних висловлюються проти її застосування [12]. З кожним роком у США зменшується кількість випадків виконання смертних вироків, а кількість штатів, що відмовляються від цього виду покарання, лише збільшується, а отже, найімовірніше, країна відмовиться від смертної кари.

Питання застосування смертної кари як вищої міри покарання залишається дискусійним. Протівники і прибічники страти висловлюють переконливі аргументи на захист своєї позиції. Пропонуємо розглянути аргументи «за» смертну кару.

Американський кримінолог В. Реклесс сформулював чотири основних аргументи на захист смертної кари: 1) відповідність покарання злочину, принцип таліона. Зазвичай, смертна кара застосовується за особливо тяжкі правопорушення. Тож дане покарання рівносильне злочину, пов'язаному з позбавленням життя іншої людини; 2) покарання як спокутування провини – злочинець повинен страждати, щоб спокутувати свій гріх. Тільки страта злочинця може стати хоча б частковою компенсацією втрати для близьких жертви; 3) покарання – залякування інших, нагадує, що з ними може трапитися те ж саме, якщо вони порушать закони. Тобто, позбавлення життя злочинця попереджає інших членів суспільства про наслідки порушення законів; 4) покарання як захист інтересів суспільства [13, с. 98].

У дослідженнях наголошується, що якщо суспільство не буде відчувати соціальної справедливості, то знизиться рівень довіри до держави, а взявши на себе роль ката, держава мінімізує ймовірність самосуду з боку інших членів суспільства. Як зазначають прихильники смертної кари, таке покарання є ідеальним методом захисту суспільства від небезпечних соціальних елементів, адже навіть при довічному ув'язненні злочинець може втекти із в'язниці або продовжувати вбивати вже за ґратами, а смертна кара назавжди позбавить суспільство від цієї людини.

До того ж страта як вища міра покарання є давнім способом боротьби із проявом злочинності, а для багатьох країн – це традиційний елемент культури. Автори доводять, що довічне ув'язнення без права амністії теж є «смертним вироків», але розтягнутим у часі.

Протівники застосування смертної кари обґрунтовують свою позицію наступним чином. «Ніколи не можна виключати вірогідність судової помилки. Згадаймо серійного вбивцю Андрія Чикатила. За його перше вбивство невинно була засуджена до смертної кари 29-літня особа. Існує релігійне переконання «Життя дає лише Бог, і лише він може його забрати». Смертна кара перешкоджає можливості реабілітації, тобто переосмислення злочинцями вчиненого, не надає шансу каяття ... винесення вироків – не легка справа для совісної людини, а також важка справа для виконавця покарання. В країнах, де є смертна кара, такі особи отримують відпустку, бо це психологічна травма. Хоч по суті відповідальність несе держава, яка через уповноважених осіб реалізує вирок, виконавець у публічних очах є вбивцею» [14, с. 68].

Застосування смертних вироків порушує право недоторканності людського життя. Академік Д. С. Лихачов зазначав: «Смертна кара ... виховує байдужість до чужого життя, створює ефект звикання до смерті, викликає появу професійних убивць від правоохоронних органів (ті нещасні, що призводять смертний вирок у виконання. Хто думав про них і їх подальшу долю?) А мені довелося чути сповідь людини, яка розстріляла за постановами «трійок» не одну сотню людей, а потім стала бандитом-вбивцею через сформовану внутрішню потребу вбивати. Знецінення людського життя небезпечно» [15].

Смертна кара не є стримуючим фактором для вчинення злочинів і ніколи ним не була. На думку Г. Тагари (магістр Кінгстонського університету з прав людини, співробітник Міжнародної організації з прав людини в країнах Близького Сходу), смертна кара немає ніякого стримуючого ефекту і впливу на потенційних злочинців, а відтак не гарантує зменшення злочинності у суспільстві. Тобто, найчастіше з 80–90 відсотків злочинців не обдумує свій злочин. Все це відбувається у стані афекту. Після того, як особа скоїла злочин, вона розуміє, що їй уже нічого втрачати і це також не зупиняє від того, щоб далі продовжувати коїти такі речі [16].

Кожна країна обирає свій шлях відмови від смертної кари. Огляд законодавства зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про те, що загальну тенденцію скасування смертної кари важко назвати послідовною або поступовою. Смертну кару в Італії відмінили, відновили та знову відмінили у травні 2009 року. У 1965 році у Великій Британії, в якості експерименту, смертні вироки не застосовувалися впродовж п'яти років, а в 1970 році – відмінені остаточно. Ще у 90-х роках ХХ століття від винесення смертних вироків відмовилися Ірландія, Угорщина, Румунія, Чехія, Словаччина, Швейцарія, Грузія [17, с. 46–47]. Починаючи з 1990 року, від зазначеного виду покарання остаточно відмовилося 40 країн світу. Більш ніж дві третини сучасних країн скасували смертну кару на законодавчому рівні або на практиці.

Акцентуємо увагу на тому, що однією з умов вступу України до Ради Європи була відмова від смертної кари. Отже, з вересня 1995 року Україна призупинила виконання смертних вироків, а в 2000 році скасувала смертну кару як вид покарання, змінивши відповідно Кримінальний кодекс України. У Рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару) Конституційний Суд України роз'яснив, що «Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої

статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини. ... Положення Кримінального кодексу України щодо застосування смертної кари як виду покарання повинні розглядатись як не передбачені Конституцією України обмеження невід'ємного права на життя кожної людини і мають бути визнані такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними) (абзац четвертий пункту 4 мотивувальної частини) [18].

За даними станом на 31 грудня 2018 року зі 198 незалежних країн 56 застосовують смертну кару, це покарання, як правило, має публічний характер; 28 – відмінили смертну кару «де-факто», тобто не застосовували зазначений вид покарання останні 10 років або більше; 8 – не винесли жодного смертного вироку «де-факто» останні 14 років або більше, а також відмінили смертні вироки «де-юре», проте зберегли покарання за виключних або особливих умов (зокрема, за злочини вчинені під час війни); 106 – повністю відмінили смертну кару як вищу міру покарання. В цілому у 142 країнах смертна кара скасована повністю або ж не практикується [1].

Висновки. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, доходимо висновку, що застосування покарання у виді смертної кари залежить від традицій і культури нації, територіального розташування країни, соціально-політичних факторів. У будь-якому разі, питання відміни або запровадження смертної кари в країні має бути винесене на всенародне голосування. Прихильники смертних вироків можуть виступати «за» вищу міру покарання, однак чи є це свідченням того, що вони самі готові виконати вирок у будь-який момент. У вислові «страшити не можна помилувати» кожен свідомий громадянин своєї країни повинен вирішувати особисто, де поставити кому. На нашу думку, смертна кара є нерівноцінним покаранням, адже людське життя – це найвища цінність у сучасному світі, а невід'ємне та невідчужуване право людини на життя є однією з фундаментальних засад утвердження демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/death-penalty/>.
2. Трошинский П.В. Влияние традиции на право современного Китая. *Журнал российского права*. 2014. № 8. С. 94–106.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Перевод с итальянского / Сост.: М.Ю. Юмашев. Пер.: Ю.М. Маринин, Г.В. Черданцев. 5-е издание. Москва: Стелс, 1995. 304 с.
4. Дунмэй П. Новые тенденции развития уголовного законодательства в Китае (интерпретация «Поправок к Уголовному кодексу Китайской Народной Республики (№ 8)»). *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2011. №2. С. 61–67.
5. Трошинский П.В. Направления развития китайского законодательства (по итогам 3-й сессии ВСНП 12-го созыва). *Экономика, социология и право*. 2015. № 1. С. 220–223.
6. Zhang L. China's Death-Penalty Debate. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2014/12/30/opinion/chinas-death-penalty-debate.html>.
7. 73% back death penalty in graft cases. URL: http://www.chinadaily.com.cn/china/2014-11/04/content_18865133.
8. Толстой В. Китай занимает одну из самых низких позиций по уровню убийств в мире. URL: <https://laowai.ru/kitaj-zanimaet-odnu-iz-samyx-nizkix-pozicij-po-urovnyu-ubijstv-v-mire/>.
9. Петраш А.А. Смертная казнь в США. URL: <https://docplayer.ru/34555395-Smertnaya-kazn-v-ssha-petrash-a-a-amurskiy-gosudarstvennyy-universitet-blagoveshchensk-rossiya.html>.
10. Death Penalty Information Center. URL: <https://deathpenaltyinfo.org/executions/2020>.
11. Шрайбман А. Адвокат из США, спасший от казни 150 человек: Без ошибок никогда не получится 21 марта 2016 Антон Шрайбман, TUT.BYU. URL: <https://thinktanks.by/publication/2016/03/21/advokat-iz-ssha-spasshiy-ot-kazni-150-chelovek-bez-oshibok-nikogda-nepoluchitsya.html>.
12. Baxter J. Gender, racial differences in opinions about the death penalty. URL: https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/06/11/us-support-for-death-penalty-ticks-up-2018/ft_18-06-08_deathpenalty_support-ticks-up/.
13. Веселов М.Ю. Смертна кара як виключна міра покарання / М.Ю. Веселов, Н.М. Моргун, О.С. Каптур. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 4 (13), 2016. С. 97–101.
14. Карпенко М.І. Смертна кара: бути чи не бути? / М.І. Карпенко, А.В. Бандурович. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 62–69.
15. Колбенко М. Аргументы за и против смертной казни. URL: <http://gtlaw.ru/2019/10/15/argumenty-za-i-protiv-vozvrashheniya-smertnoj-kazni/>
16. Литовченко Л. Смертна кара не гарантує зменшення злочинності в суспільстві – експерт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24742987.html>.
17. Бойцова В.В. Отношение к смертной казни зарубежных государств, России и Совета Европы. *Общественные науки и современность*. 2000. № 1. С. 46–50. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/857/561/1216/005bOJCOWA.pdf>.
18. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (дата звернення: 28.05.2020).